

۱۴۱۹ ۵۱۹

سعدی و اقتصاد

سید محمد تقی سید صدر



انتشارات فردوس

سرشناسه : سید صدر، سید محمد تقی، ۱۳۲۴ -
 عنوان و نام پدید آور : سعدی و اقتصاد / سید محمد تقی سید صدر
 مشخصات نشر : تهران: فردوس، ۱۳۹۳.
 مشخصات ظاهری : ۲۷۲ ص. جدول. نمودار.
 شابک : ISBN: 978-964-320-535-5
 وضعیت فهرست نویسی: فیبا (فهرست نویسی پیش از انتشار)
 یادداشت : کتابنامه.
 موضوع : سعدی، مصلح بن عبدالله، نظریه اقتصادی
 موضوع : اقتصاد در ادبیات
 رده بندی کنگره : ۱۳۹۳ س ۹ الف / PIR ۵۲۱۷
 رده بندی دیویی : ۳۲ / ۱۸
 شماره کتابشناسی ملی : ۳۶۸۱۱۶۶
 تاریخ درخواست : ۱۳۹۳/۰۹/۱۷
 تاریخ استعلام : ۱۳۹۳/۰۹/۲۶
 کد بکری : ۳۶۸۰۰۳۵



انتشارات فردوس

خیابان دانشگاه - کوچه میترا - شماره ۷ - واحد ۱ - تلفن: ۶۶۴۹۵۰۰۹ - ۶۶۴۸۸۳۹

سعدی و اقتصاد

سید محمد تقی سید صدر

ناظر فنی چاپ: زهرا یاسینیان

طرح جلد: پرویز کجباف

چاپ دوم: تهران - ۱۳۹۵

چاپ: دیبا

۱۱۰۰ نسخه

همه حقوق محفوظ است.

شابک ۵۳۵-۵-۳۲۰-۹۶۴-۹۷۸-۵۳۵-۵ ISBN: 978-964-320-535-5

۱۸۰۰۰۰ ریال

۵	دیباچه
۱۳	فصل یکم: کمیابی
۲۱	فصل دوم: عرضه و تقاضا - قیمت
۳۵	فصل سوم: تولید - کار
۵۱	فصل چهارم: مصرف
۶۳	فصل پنجم: پس انداز
۷۳	فصل ششم: سرمایه گذاری
۸۷	فصل هفتم: مطلوبیت
۹۹	فصل هشتم: مالکیت
۱۲۱	فصل نهم: مالیات
۱۳۱	فصل دهم: خود تورمی (بیماری هلندی)
۱۴۵	فصل یازدهم: تجارت - کوچ
۱۶۹	فصل دوازدهم: سرمایه اجتماعی
۱۸۷	فصل سیزدهم: عدالت اجتماعی
۱۹۹	فصل چهاردهم: قناعت
۲۱۱	فصل پانزدهم: سخا
۲۲۱	فصل شانزدهم: دیدگاه‌های کلان در اقتصاد سیاسی
۲۲۵	راز هستی به زبان گلستان
۲۲۷	راز وجود از زبان بوستان
۲۲۹	مردم‌داری و دوراندیشی
۲۳۵	نوع دوستی و نوع پروری
۲۴۲	امانت‌داری و برقراری امنیت اقتصادی
۲۴۵	بزرگ‌منشی و مروت
۲۵۲	تجربه و تخصص
۲۶۰	فهرست منابع

- ضمایم آماری: مرجع - جداول آماری بانک مرکزی ۲۷۰-۲۶۱
- جدول شماره ۱: برخی شاخص‌های عمده اقتصادهای پیشرفته ۲۶۲
- جدول شماره ۲: برخی شاخص‌های عمده اقتصادهای نوظهور و در حال توسعه ۲۶۳
- جدول شماره ۳: درآمد و تولید ناخالص ملی بر حسب فعالیت‌های اقتصادی ... ۲۶۴
- جدول شماره ۴: هزینه‌های ناخالص ملی ۲۶۵
- جدول شماره ۵: توزیع جمعیت کل بر حسب مناطق شهری و روستایی ۲۶۶
- جدول شماره ۶: نرخ بیکاری جمعیت فعال ۱۰ ساله و بیشتر بر حسب جنس و مناطق
شهری و روستایی ۲۶۶
- جدول شماره ۷: نقدینگی ۲۶۷
- جدول شماره ۸: تغییر در مانده منابع و مصارف بانک‌های خصوصی و موسسات
اعتباری غیربانکی ۲۶۷
- جدول شماره ۹: وضع مالی دولت ۲۶۸
- شرح حال ۲۷۱-۲۷۲

به نام خداوند جان آفرین حکیم سخن در زبان آفرین

(سعدی)

دیباچه

علم اقتصاد، دانش تشخیص منابع و شیوه‌های بهره‌برداری از آن است که بیش از هر چیز بر منابع طبیعی و ثروت مادی تمرکز دارد.

معنا، منابع و گنجینه‌های بسیار ارزشمندی وجود دارد که گرچه از دید اقتصاد کلاسیک کمتر بدان توجه می‌شود ولی می‌تواند تأثیری شگرف بر زندگی انسان از جمله جنبه‌های اقتصادی آن بگذارد.

ادبیات، شعر و زندگی‌نامه‌های بزرگ، گنجینه بی‌بدیلی از مفاهیم و اصول زندگی اجتماعی و بی‌گزافه فلسفه زندگی است که کمتر در وجه کاربردی اقتصادی - اجتماعی مورد بهره‌گیری قرار گرفته است.

مردم ما سعدی را با پند و اندرز، مولانا را به اعتبار عرفان، حافظ را با غزلیات و فردوسی را با حماسه‌سرایی‌هایش می‌شناسند. هر یک ویژگی اصلی این بزرگان همین است که در حافظه تاریخی ایران ثبت است، ولی کمتر به پردازش‌های جدید علوم اجتماعی به مفاهیم و اصولی دست یافته که در اشعار و نثرهای بزرگان، رساتر و گویاتر با لطافت و زیبایی آمیخته با هنر بیان شده است.

هنگامی که با وجود دسترسی بر میراث گسترده ادبی گذشته کشورمان و وجود انبوه دانشمند بزرگ معاصر، نوشته‌ای مناسب‌تر از شعر سعدی به عنوان شاخص و معرف فرهنگ و معرفت ایرانیان برای نصب در تالار سازمان ملل متحد^۱ یافت نمی‌شود، چرا

۱ - در میان ایرانیان چنین شهرت دارد که شعر معروف «بنی آدم» سعدی بر سر در سازمان ملل متحد نصب است و در بسیاری از سخنرانی‌های علمی ادبی و حتی کتاب‌ها نیز بدون ارائه سند آن را از افتخارات فرهنگی کشورمان برمی‌شمارند. واقعیت این است که در اوایل افتتاح

نباید از ادبیات فرازمانی و فرامکانی کهن کشورمان که بسیاری از مفاهیم جدید علمی را باز شکافی عالمانه نموده، در غنا و تلطیف مطالب روز و علمی استفاده نکنیم؟
بانگارش چند بیت از فردوسی که بیشتر وی را یک حماسه سرا و تاریخ نگار می شناسیم به معرفت و آگاهی بالا و ژرف او از مفاهیم اقتصادی، مدیریتی، روان شناختی، حکومت داری و عاطفی اندکی آشنا شده، در می یابیم که عنوان حکیم چگونه از این بزرگمرد، وزن و اعتبار یافته است.

تخت شاهی بیچند، سه کار نخستین، ز بیدادگر شهریار
دگر آنک بی مایه را برکشد ز مرد هنرمند برتر کشد
سه بحر که گنج خویشی کند به دینار کوشد که بیشی کند

(شاهنامه، پادشاهی اردشیر - فراز ۱۴)

سپاهی نباید که در پیشه هر به یک روی جویند هر دو هنر
یکی کارورز و یکی گرز سازوار هر یک، پدیدست کار
چو این کار آن جوید، آن کار را بر آشوب گردد سراسر زمین

(شاهنامه، ضحاک - فراز ۱۲)

نخستین یکی گوهر آمد به چنگ بدانش جدا کرد آنک ز سنگ
چو بشناخت آهنگری پیشه کرد کجا زو تیر، از و تیر کرد

(شاهنامه، شاهای هوشنگ)

سازمان ملل متحد در نمایشگاهی جهانی که در محل این سازمان برگزار شده بود، ایران با لوحی از این ابیات شرکت کرده و پس از پایان نمایشگاه آن را برچیده است.
ولی خوشبختانه در آخرین روزهای دولت هشتم به سال ۱۳۸۴ فرش نفیسی که این بیت معروف:

بنی آدم اعضای یکدیگرند که در آفرینش ز یک گوهرند

با رشته های طلا در مرکز آن بافته شده، به سازمان ملل متحد هدیه گردید که با ترجمه انگلیسی آن در تالار اجتماعات این نهاد بین المللی نصب دائم شده است.

* * *

جو بر دانش خویش مهر آوری خرد را ز تو بگسلد داوری
مدارا خرد را برادر بُود خرد بر سر جان جو افسر بُود

(شاهنامه، بزم نخستین نوشیروان)

* * *

دهاند اهرمن هم به نیروی شیر که آرند جان و خرد را بزیر
بدوگفت کسری که ده دیو چیست کزیشان خرد را نباید گریست
چنین داد پاسخ که آرزو نیاز دو دیووند با زور و گردن فراز
بر سم و رشکت و ننگست و کین چو مقام و دو روی و ناپاک دین
دهم آنکه از کس ندارد سپاس به نیکی دهم نیست یزدان شناس

(شاهنامه - جلد چهارم - بند دادن بوذرجمهر نوشیروان را)

* * *

ز گیتی همی بچند مادر نبوش بید تیز مشتاب و چندی مکشوش
مده از پی تاج سرور به باد که با تاج شاهی ز مادر نژاد
که نفرین بر این تخت و این تاج با برین کشتن و شور و تاراج باد
مرا خاکسار دو گیتی مکن از این مهربان مام بشنو سخن

(شاهنامه - جلد سوم - بند دادن کتابون فرزند خود اسفندیار را)

* * *

فریدون فرخ فرشته نبود ز مُشک و ز سرشته نبود
به داد و دهش یافت آن نیکویی تو داد و دهش نن فریده توانی

(شاهنامه، پادشاهی فریدون)

وجود چنین گفتار نغز و پرمعنایی در موضوع‌های مختلف نمی‌باید که در چارچوب همان کتاب‌ها محصور بماند، بلکه صاحب‌نظران و نویسندگان کتاب‌های علمی روز می‌توانند هنگام تشریح نظریات جدید علمی، این قبیل نوشته‌ها را چاشنی^۱ مطالب خود نمایند تا ضمن ملموس و لطیف‌تر شدن سخن، دامنه استفاده از دانش کهن نیز فراهم

۱ - چاشنی: سخن لطیف و دلکش. (فرهنگ فارسی: دکتر محمد معین)

شود.

استفاده بهینه و مؤثر از چنین مفاهیم و درس‌هایی از ادبیات کهن کشورمان مدت‌ها مرا به خود مشغول می‌داشت تا اینکه خواندن چند شعر به ظاهر ساده و در معنایی منتها از سعدی راهگشایم شد و مشوق نگارش کتاب حاضر با موضوع تطبیق دیدگاه‌های این سخن‌سرا با علم اقتصاد جدید گشت.

گرچه این ادعا برعهده صاحب‌نظران است ولی به نظر می‌رسد، سعدی بیش از شاعران دیگر به اقتصاد و اقتصاد سیاسی (حکومت‌داری) پرداخته و اصول و مفاهیم مربوط را با کایه و لفافه بلکه بصورت کاملاً تئوریک بیان کرده است که به نمونه‌ای از آنها اشاره می‌شود.

گر سنگ همه را بدخشان بودی پس، قیمت لعل و سنگ یکسان بودی

۳۱ سبزه‌ها همه قدر بودی شب قدر بی‌قدر بودی

اگر زاله هر قدری شدی چو خرمهره بازار از او پر شدی

* * *

چه خوش گفتم آن تهی‌دست را چو سوی زر بهتر از پنجاه من زور

* * *

مروغ بریان به چشم مردم سیر کمتر از یک تیره بر خوانست

وانکه را دستگاه و قوت نیست شلغم خرد مرغ بریانست

کوفته بر سفره من گو مباش گرسنه را تا چشم کوفته است

* * *

ابلهی کو روز روشن شمع کافوری نهد زود بینی کش به شب درخشان شد چو چراغ

* * *

کتاب حاضر ادعایی در اقتصاد و یا ادبیات ندارد چه نوشتار فراوانی در هر دو زمینه در اختیار علاقمندان است. اما آنچه به این کتاب ویژگی می‌دهد استخراج بخش‌هایی است که بصورت مشترک در ادبیات کهن ایران (به نقل از سعدی) با اقتصاد روز دیده می‌شود. در واقع در این کتاب، اصول و نظریه‌های اقتصادی پذیرفته‌شده علمی از گفتار سعدی استخراج و در معرض دید خواننده قرار داده شده است.

کتاب دارای شانزده فصل است که دوازده فصل آن به مشترکات گفتار سعدی با

اقتصاد نوین اختصاص دارد. در این فصول نخست تعریف ساده و روانی از موضوع ارائه شده، سپس در قسمت میانی حکایت‌های مرتبط و دیگر آموزه‌های نظم و نشر سعدی از نسخه منتشره توسط انتشارات فردوس نقل شده است. در پایان فصل موضوع را با طرح چکیده‌ای از نظریه‌های جدید و نتیجه‌گیری به پایان برده‌ام.

علاوه بر این دوازده فصل مشترکات مشتمل بر موضوع‌هایی چون «پس‌انداز»، «قیمت»، «تولید و کار»؛ چهار فصل نیز به مباحثی اساسی اختصاص یافته است که البته در علم اقتصاد جدید جایی ندارد. «قناعت»، «سقا» و... با همه اهمیتی که در بهروزی اقتصادی اجتماعی مردم و جوامع دارد، تنها در قالب اصول اخلاقی طبقه‌بندی می‌شود، در حالی که خراشیم دید هرگاه جهان این صفات انسانی را در حوزه زندگی اقتصادی و اجتماعی کاربردی نکند و عمومیت نبخشد جز زوال و نابودی، آینده‌ای را رقم نمی‌زند. به زبان دیگر می‌توانیم بگوییم سعدی علاوه بر تبیین اصول اقتصادی نوین، تأثیر صفات پسندیده‌ای که اقتضای وجه انسانی می‌دهد را به شیوایی تحلیل کرده و آثار عملی آنها در زندگی فرد و اجتماعی را بیان نموده است.

هدف اصلی از نگارش کتاب، جلب توجه خواننده به مباحث و پند و اندرزهایی است که در ادبیات کهن مادر باره مطالب و نظریه‌پردازی‌های جدید وجود دارد. هر دانشجو و استاد رشته‌های علوم انسانی می‌تواند مفاهیم عالم رشته خود را در این گنجینه بیابد و به مطالب علمی خشک بیان رایج، روح و طراوت بخشد و نوشتار خود را با غنای بیشتر به عنصر زیبایی بیاراید.

به منظور استفاده کامل‌تر؛ معنای واژه‌های سخت در زیر هر صفحه پانویس شده تا درک مطلب آسان شود و نیازی به واژه‌یاب نباشد. نکته دیگری که رعایت شده، نگارش متن به همان سبک موجود در منبع است تا در صورت مراجعه به اصل داستان و نوشتار، تفاوتی در نگارش دیده نشود. دیگر اینکه، هیچ توضیحی درباره حکایات و سخنان سعدی ارائه نشده است. شاید نگارش توضیحی مختصر درباره داستان‌ها کمک مفیدی به درک مطلب بنماید ولی با عنایت به مراتب زیر از این کار خودداری شد:

یکم رشته و تخصص نگارنده ادبیات نیست و می‌بایست شرح این مفاهیم را از کتاب‌های مرجع نقل می‌نمودم که در صورت تمایل خواننده به این معانی، خود می‌تواند به کتاب‌های مرجع مراجعه نماید و استفاده‌های لازم را برد که گفته‌اند زیره به کرمان

بردن خطاست.

دوم اینکه هیچ بیانی غنی‌تر و کامل‌تر از نوشتار خود شعرا و حکما نیست. بنابراین بهتر آن است که با ممارست و چند بار خواندن اصل مطالب، شیرینی بیان و مفهوم سخن سرارادر معرفت کامل به جان دل پذیرا شویم. بطور مثال چه کسی صلاحیت معنا، تفسیر و توضیح این شعر حافظ را دارد:

بیا تا گل برفشانیم و می در ساغر اندازیم فلک را سقف بشکافیم و طرحی نو دراندازیم^۱

این سروده در هر زمان و برای هر کس به تناسب درک و معرفت وی مفهوم و معنای متفاوتی داشته، طیف وسیع و بی‌انتهایی را دربرمی‌گیرد.

سه آنکه خواننده اشعار با شرح آن، فکر جستجوگر و پویا را به پاسخی هر چند درست ولی محدود، قانع می‌سازد و مانع جوشش فکر برای درک معانی ایهامی و مفاهیم گسترده آن می‌شود.

و پسین گفتار اینکه عجب شاعر نويسندگان کهن کشورمان، نکته، دیدگاه و اندرزهای خود را بصورت غیرمستقیم در بیان حکایت و داستان به خواننده منتقل می‌نمایند که مولانا در این شیوه سرآمد آنها است.

گفتش پوشیده خوش‌تر سز یار خود تو در ضمن حکایت جوش‌دار

خوش‌تر آن باشد که سز دلبران گفته‌اید، در حدیث دیگران

۱ - طبق اخبار روز (شهریور ۱۳۹۳) کاوشگر ROSETTA که ۱۰ سال پیش توسط اروپاییان به فضا پرتاب شده پس از طی مسیری شش میلیارد کیلومتری به ستاره دلتا ۱۰۱ P.67 که با زمین حدود ۵۰۰ میلیون کیلومتر فاصله دارد (۱۴۰۰ برابر فاصله ماه و زمین نزدیک شده و آماده نشستن بر روی این ستاره است. آیا فلک از دیدگاه دانشمندانی که چنین ماهواره‌هایی را به فضا پرتاب می‌کنند با دیدگاه عامه در همین زمان و مردمان یک یا چند قرن پیش یکسان است؟ و آیا هیچ توصیف ثابتی از این شعر می‌توان کرد؟ همچنین کلمات پررمز و راز گل، ساغر، طرح نو و ... حتی افعال زیبای خوش‌تراش برفشانیدن و در انداختن. این بیت را به الماسی سفته شبیه کرده که باید آن را از زوایای مختلف تماشا کرد ولی از شکستنش برای پی بردن به جوهره آن پرهیز کرد.

(مثنوی معنوی: دفتر اول - ابیات ۱۳۵ و ۱۳۶)

و در مقابل پافشاری شنونده بر بیان بی‌پرده و عیان مطالب به شرح زیر:

برده‌بردار و برهنه‌گو که من می‌نخسیم با صنم با پیرهن

(مثنوی معنوی: دفتر اول - بیت ۱۳۸)

وی را از اصرار و ابرام برحذر می‌دارد که:

گفتم از عریان شود او در میان نی تو مانی نی کنارت نی میان

(مثنوی معنوی: دفتر اول - بیت ۱۳۹)

مولانا این شیوه گفت‌و شنود را در چند داستان دیگر نیز یادآور می‌شود و براین‌باور است که شننده در صورت دانایی، خود مغز را از پوسته جدا کرده؛ بهترین نتیجه را می‌گیرد.

۱. برادر همه چون پیمانه‌ایست معنی اندر وی مثال دانه‌ایست

دانه‌ای می‌نگرد مرد عقل ننگرد پیمانه را گزشت عقل

(مثنوی معنوی: دفتر دوم - ابیات ۳ و ۳۶۸۲)

گفت این پیمانه من بود گندمش بستان که پیمانه است رد

(مثنوی معنوی: دفتر دوم بیت - ۳۶۹۱)

سعدی نیز «برای پروردن نکات حکمی و اخلاقی که در خاطر گرفته است حکایاتی ساخته و وقایعی نقل کرده و شخص خود را در آن ردایع دخیل نموده و از این حکایات فقط تمثیل در نظر داشته است نه حقیقت و به فرموده خودش (داروی تلخ نصیحت به شهد ظرافت برآمخته تا طبع ملول از دولت قبول محرر نماید).»^۱

همچنین «هیچ کس به اندازه سعدی، پادشاهان و صاحبان اقتدار را به حسن سیاست و دادگری و رعیت‌پروری دعوت نکرده است. از دیگر نکات کشف‌دانی نیز غفلت نورزیده و مردم را از هر صنف و طبقه، از امیر و وزیر و لشگری و کشوری و زبردست و زبردست و توانا و ناتوان، درویش و توانگر و زاهد و دین‌پرور و عارف و کاسب و تاجر و عاشق، رند و مست و آخرت دوست و دنیاپرست، همه را به وظایف خودشان آگاه نموده

و هیچ دقیقه‌ای از مفاصل و مفاسد را فرونگذاشته است.»^۱

از اینرو گاهی در این کتاب با داستان‌هایی روبرو می‌شویم که به‌ظاهر ربطی به اقتصاد ندارد و حتی موضوع آن عشق و مستی است ولی با خواندن کامل داستان بی‌تردید به اصل اقتصادی پوشیده در آن پی خواهیم برد. تا علاوه بر چشیدن شهد و شیرینی داستان پردازی سخن‌سرایی که به تعبیر شادروان فروغی «ارجمندترین در ایران و یکی از بزرگ‌ترین هادر جهان است» نتایج ملموس و تطبیق‌پذیر آن با اقتصاد نوین را کشف و درک نماییم.

آنچه من خواست چکیده‌وار در این پیش‌گفتار بر قلم جاری شد که امیدوارم به مصداق آنچه از دل برآید لاجرم بر دل نشیند، عزیزان خواننده را دلنشین آید و به خواندن فصول کتاب علاقمند سازد.

طرح مطالب فاقد پیوستگی است و هر فصل جدا و مستقل از دیگری است. براساس فهرست و یا باز نمودن انتزاعی کتاب می‌توانید موضوع مورد علاقه خود را مطالعه نمایید و به همین سیاق فصول دیگر را به میل و اولویت خود انتخاب کنید.

رسم است از کسانی که در انجام کاری نقش دارند نام برده، سپاسگزاری شود. این کوشش برآیندی از زندگی است که جامعه خانوادهم‌ارزانی داشته‌اند که به هر دو آنها بالیده، سپاس و خرسندیم را بدان‌ها ابراز می‌دارم.

تنها پاداش بزرگم علاقمندتر شدن خواننده عزیز به شرح‌گری در ادبیات کهن ایران و یافتن ذرات خوش‌تراش از صدف گفتار آنان است تا به این تله‌لژی که جواهرات دوران گذشته در حال دارد، کتاب‌ها و نوشتارهای علمی روز، از آن‌ها جلوه و درخشانی بیشتری بیابد.

بکوش امروز تا گندم بپاشی که فردا بر جوی قادر نباشی (سعدی)

سید محمد تقی سیدصدر

آموزگار اقتصاد

زمستان ۱۳۹۳